

УДК. 37.0

ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЙ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ А.С.МАКАРЕНКА ТА В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Бойчук П.М., к. пед. н.

Луцький педагогічний коледж

У статті аналізуються концептуальні засади родинної педагогіки А.С.Макаренка та В.О.Сухомлинського. У їхніх авторських концепціях сімейного виховання цілісно розглядаються питання батьківського авторитету, ефективних форм, методів і умов виховного впливу батьків у сім'ї.

Ключові слова: батьківський авторитет, батьки, дитина, сім'я, батьківська педагогіка, сімейне виховання.

Бойчук П.М. ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИЙ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ А.С.МАКАРЕНКО И В.А.СУХОМЛИНСКОГО / Луцкий педагогический колледж, Украина.

В статье анализируются концептуальные принципы семейной педагогики А.С.Макаренко и В.А.Сухомлинского. В их авторских концепциях семейного воспитания целостно рассматриваются вопросы родительского авторитета, эффективных форм, методов и условий воспитательного влияния родителей в семье.

Ключевые слова: родительский авторитет, родители, ребенок, семья, родительская педагогика, семейное воспитание.

Boychuk P.M. PEDAGOGICAL ANALYSIS OF CONCEPTIONS OF DOMESTIC EDUCATION OF A.S.MAKARENKO AND V.O.SUKHOMLINSKY / Lutsk pedagogical college, Ukraine.

Conceptual principles of domestic pedagogics of A.S.Makarenko and V.O.Sukhomlinsky are analysed in the article. The authors' conceptions of domestic education integrally consider the questions of paternal authority, effective forms, methods and conditions of an educational influence of parents in the family.

Key words: paternal authority, parents, child, family, paternal pedagogics, domestic education.

Конституція України і Державна національна програма "Освіта" ("Україна. XXI століття") наголошують на потребі зміцнення української родини, охорони державою сім'ї, дитинства, материнства, батьківства; на рівності прав і обов'язків батьків і дітей; вихованні дітей і молоді на принципах єдності сім'ї та школи, наступності й спадковості поколінь; поваги до батька й матері. Саме ці ідеї становлять наріжний камінь сімейної педагогіки А.С.Макаренка та В.О.Сухомлинського.

У своїх педагогічних працях А.С.Макаренко та В.О.Сухомлинський розглянули широкий спектр проблем, пов'язаних з вихованням підростаючого покоління, серед них і проблему виховання дітей у родині. На думку А.С.Макаренка, виховуючи дітей, нинішні батьки виховують історію країни, а отже, й історію світу.

Погляди корифеїв української педагогіки на сімейне виховання протягом їхньої педагогічної діяльності зазнали еволюції, обумовленої соціально-економічними змінами в суспільстві. Але й сьогодні, в умовах незалежної України, вони не втрачають своєї значимості.

Розгляд проблем сімейної педагогіки у творчості А.С.Макаренка та В.О.Сухомлинського здійснено авторами сучасних підручників і посібників з історії української педагогіки. Серед них – В.П.Кравець, М.В.Левківський, О.О.Любар, О.М.Микитюк, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко та ін. Вивченню проблематики родинного виховання в педагогічній концепції А.С.Макаренка присвячені статті Т.В.Кравченко, О.А.Хромової, А.А. Фролова, М.Д.Ярмаченка. Дослідження сімейної педагогіки В.О.Сухомлинського – предмет наукових пошуків Т.Д.Кочубей, О.Б.Петренко, Л.Рапіна, О.В.Сухомлинської, А.Фоменко та ін.

Майже всі питання, пов'язані з вихованням дітей у родині, котрі досліджували видатні педагоги, залишаються актуальними для сучасної педагогічної науки. І разом з тим потребують нових наукових досліджень й переосмислень у період всебічного вивчення творчої спадщини А.С.Макаренка (120 років від дня народження) та В.О.Сухомлинського (90-річчя від дня народження).

Ми у своїй статті виходимо з позиції цілісної побудови авторських концепцій сімейного виховання А.С.Макаренка та В.О.Сухомлинського. Ця позиція до цього часу не розглядалась у сучасних педагогічних дослідженнях з цієї проблеми.

Перш за все, *предметом нашого дослідження* є зміст, методи, форми й умови сімейного виховання у педагогічних працях А.С.Макаренка та В.О.Сухомлинського.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні концептуальних засад родинної педагогіки А.С.Макаренка та В.О.Сухомлинського на основі вивчення й аналізу їхньої педагогічної творчості.

Важливими завданнями статті є: з'ясування провідних концептуальних положень родинної педагогіки А.С.Макаренка та В.О.Сухомлинського; аналіз поглядів видатних педагогів на проблему батьківського

авторитету, недоліків і вад у сімейному вихованні; порівняльна оцінка родинної педагогіки у творчій спадщині обох педагогів.

Виховні можливості батьківського авторитету. А.С.Макаренко суть батьківської влади і авторитету ґрунтує на відповідальності батька й матері у вихованні майбутнього громадянина країни. "Проте буде просто незручно в самій сім'ї перед дітьми доводити батьківську владу постійним посиленням на таке суспільне уповноваження. Виховання дітей починається з того віку, коли ніякі логічні докази і пред'явлення громадських прав взагалі неможливі, а тим часом без авторитету неможливий вихователь", – так зазначає А.С.Макаренко у своїй лекції "Про батьківський авторитет" [1, 229]. Самий сенс авторитету полягає в тому, що він не потребує ніяких доказів, приймається як безсумнівне право старшого, як його сила і цінність.

А.С.Макаренко переконує, що авторитет може бути організований у кожній сім'ї. Проте трапляються такі батьки, що думають, коли їх діти не слухають, то авторитет – дар природи, особливий талант. Тому такі батьки організовують свій авторитет на фальшивих основах. На думку А.С.Макаренка, є багато форм фальшивого авторитету, зокрема це такі типи авторитету: придушення, віддалі, чванства, педантизму, резонерства, любові, доброти, дружби, підкупу та ін.

Охарактеризуємо названі види фальшивого авторитету. Так, *авторитет придушення* А.С.Макаренко називає найстрашнішою формою авторитету, хоч і не найшкідливішою. Найбільше цим хворіють батьки: батько завжди гримає, сердитий, хапається за палицю або пасок, кожен провину дитини відзначає покаранням. Такий авторитет: тримає в страху всю сім'ю (і дітей, і матір); привчає подалі триматися від страшного батька; породжує дитячу брехню, виховує жорстокість.

Авторитет віддалі проявляється там, де батьки та матері переконались у тому, щоб діти слухалися, треба менше з ними розмовляти, подалі від них триматися, зрідка тільки виступати у вигляді начальства. У таких батьків своє життя, свої інтереси.

Авторитет чванства А.С.Макаренко називає "особливим видом авторитету віддалі", він виявляється в тому, що деякі люди вважають, що вони найзазаслуженіші, найважливіші діячі і виявляють цю важливість на кожному кроці, показують це дітям. Діти й собі починають чванитись (перед товаришами, дорослими).

Авторитет педантизму А.С.Макаренко визначив як заборону всього дітям батьками-бюрократами і формалістами. Такі батьки переконані, що діти повинні кожне батьківське слово вислухати з трепетом, що їхнє слово – це святощі. Життя дитини у такій сім'ї, її інтереси, ріст минають непомітно для батьків, вони нічого не бачать крім свого бюрократичного начальствування в сім'ї.

Авторитету резонерства А.С.Макаренко надав такі характеристики: батьки заїдають дитяче життя нескінченними повчаннями, повчальними розмовами; батьки певні, що в повчаннях полягає головна педагогічна мудрість; у сім'ї завжди мало радощів і усмішки; діти не виявляють у батьків ніякого авторитету.

Авторитет любові А.С.Макаренко називає найпоширенішою формою фальшивого авторитету. Його суть: "батьки переконані, щоб діти слухались, треба, щоб вони любили батьків; щоб заслужити любов, необхідно на кожному кроці показувати свою батьківську любов; засоби – ніжні слова, безконечні поцілунки, пестощі; непослух дитини батьки порівнюють з нелюбов'ю батька (матері); часто при дітях батьки розповідають знайомим: він страшенно любить тата (маму), це така ніжна дитина!"; дитина все повинна робити з любові до батьків. А.С.Макаренко критикує такі сторони цього авторитету: сімейний егоїзм; діти бачать, що батьків можна обдурити, залажати, першими жертвами дитячого егоїзму стають батьки.

Найнерозумнішою формою авторитету називав А.С.Макаренко *авторитет доброти*. У цьому випадку дитяча слухняність також організовується через дитячу любов, але вона викликається не поцілунками та ласкавими словами, а діями, лагідністю, добрістю батьків. Тато або мама виступають перед дитиною в образі доброго ангела. Вони все дозволяють, їм нічого не шкода, вони не скупі, чудові батьки. Дуже скоро в такій сім'ї діти починають просто командувати батьками.

Авторитет дружби А.С.Макаренко визначає в тому що, дружба між дітьми і батьками – то справа добра, але може й початися зворотний процес: діти починають виховувати батьків. У цих сім'ях діти називають батьків Петькою або Маруською, сміються з них, грубо обзиваються, повчають на кожному кроці. Але і дружба тут немає, бо ніяка дружба неможлива без взаємної пошани.

Авторитет підкупу А.С.Макаренко визначає як найбільш неморальну норму авторитету, коли слухняність купується подарунками та обіцянками. Батьки так і кажуть: будеш слухатись, куплю тобі коника, будеш слухатись, підемо до цирку [1, 330-332].

До форми фальшивого авторитету А.С.Макаренко відносить авторитет веселощів, авторитет вченості, авторитет "друзяки-хлопця", авторитет краси.

А.С.Макаренко визначив такі *принципи справжнього батьківського авторитету у сім'ї*: життя і робота батьків, їх громадське обличчя, їх поведінка; знання того, чим живе, цікавиться, що любить, чого не любить, чого хоче й чого не хоче дитина; лінія знання, допомоги, відповідальності.

Отже, теорія авторитету в концепції родинного виховання А.С.Макаренка займає провідне місце. Загалом, справжній авторитет повинен ґрунтуватися на громадській діяльності батьків, їх почутті, їх знанні життя дитини, допомозі їй та відповідальності за її виховання.

Провідні напрями сімейного виховання. Вивчення та аналіз педагогічних праць А.С.Макаренка дає можливість окреслити зміст і завдання комплексної системи родинного виховання. Зокрема можна виділити такі *основні напрямки в цій системі*: моральне (виховання дисципліни, культурних навичок), трудове (виховання у праці), економічне (сімейне господарство), статеве.

А.С.Макаренко у поняття "дисципліна" вкладає кілька значень: збірка правил поведінки; стилі, виховані звички людини; слухняність; широкий загальний результат всієї виховної роботи. Виконання режиму є найкращим засобом виховання дисципліни. Правильний сімейний режим повинен бути сталий, точний. А.С.Макаренко важливе місце в режимі у сім'ї надає розпорядженню батьків, яке повинно відповідати таким вимогам: а) не повинно даватися злісно, з криком, з роздратуванням, але й не повинно бути подібним до припорошення; б) воно повинно бути по силі дитині, не вимагати від неї надто важкого напруження; в) повинно бути розумне, тобто не суперечити здоровому розумові; г) не повинно суперечити іншому розпорядженню і розпорядженню батька не повинно суперечити розпорядженню матері [1, 242].

У *трудоному вихованні* в сім'ї, на думку А.С.Макаренка, важливо: перед дитиною поставити певне завдання, яке вона може розв'язати, застосовуючи той чи інший трудовий засіб; трудову участь дітей в житті розпочинати рано, ще у грі (догляд за іграшками, деякі способи прибирання); з віком трудові доручення дитини слід ускладнювати. Якщо необхідність або інтерес у дитини недостатні, щоб викликати в неї бажання працювати, батьки можуть застосувати такі *способи і методи*: *прохання* (дає дитині цілковиту волю вибору), слід застосовувати в тих випадках, коли дитина охоче виконає прохання; *доручення* (має бути спокійне, впевнене, ділове); *примус* (може бути різний – від простого повторення доручення до повторення різного й вимогливого, не слід вдаватися до фізичного примусу). А.С.Макаренко вважає, що не слід хвалити дитину про виконану роботу при знайомих і друзях, не треба дитину карати за погану або невиконану роботу, а добиватися того, щоб робота була виконана.

Кожна дитина є членом сім'ї, а отже, і учасником *сімейного господарства*. А.С.Макаренко зазначав, "коли сім'я багатіє, то це означає тільки одне: вона краще й щасливіше живе, набуває більше речей особистого користування, задовольняє більшу кількість своїх потреб" [1, 259]. За допомогою правильного виховного керівництва в галузі сімейного господарства виховуються такі риси, як колективізм, чесність, дбайливість, ощадність, відповідальність, здатність до орієнтування, оперативна здатність.

У рамках *морального виховання* А.С.Макаренко досить вдало вирішував проблеми статевого виховання, яке порівнював із "вихованням культури соціальної людини". Мета цього виховання, на думку педагога, – виховати так наших дітей, щоб вони ставилися до кохання як до серйозного і глибокого почуття, щоб свою насолоду, своє кохання і щастя вони реалізували в сім'ї.

Статеве виховання повинно полягати у вихованні тієї інтимної пошани до питань статі, яка називається цнотливістю. Важливою умовою статевого виховання є правильний режим, встановлений у сім'ї і школі. Корисними в період статевого дозрівання А.С.Макаренко вважав бесіди з вихованцями (окремо з хлопцями і дівчатками), що торкаються питань статевої гігієни, статевої моральності, про чоловічу і жіночу гордість, венеричні захворювання. За А.С.Макаренко, справжня любов між батьком і матір'ю – це їхня взаємна пошана, допомога і піклування, одверто допустимі вияви ніжності й ласки. Якщо все це відбувається на очах у дітей з першого року їх життя, то викликає в них повагу до серйозних і гарних взаємин між чоловіком і жінкою.

Отже, концепція сімейної педагогіки А.С.Макаренка має чітку систему виховання, свої напрямки, зміст, форми і методи необхідного впливу батьків на гармонійний розвиток особистості дитини.

Загальні умови родинного виховання. А.С.Макаренко наприкінці 1937 р. прочитав по радіо вісім лекцій для батьків про виховання в сім'ї. Зокрема, перша лекція циклу "Виховання в сім'ї" була присвячена загальним умовам сімейного виховання.

А.С.Макаренко звертає увагу батьків на те що виховати дитину правильно і нормально набагато легше, ніж перевиховувати, що вимагає більше сил, знань і терпіння. Кожна сім'я є колективом рівноправних членів суспільства, але батьки і діти відрізняються тим, що перші керують сім'єю, а другі виховуються в сім'ї.

Важливою причиною у вихованні дітей А.С.Макаренко вважав сам устрій сім'ї, її структуру. Одна дитина скоро стає центром у сім'ї, у сім'ї, де є кілька дітей, батьківське піклування може мати

нормальний характер. Треба радити батькам, що з якоїсь причини залишають одне одного, щоб у своєму розходженні вони більше думали про дітей, бо це дуже хворобливо відбивається на них. На думку А.С.Макаренка, батькам слід серйозну увагу звернути на мету виховання: "...кожен батько і кожна мати повинні добре знати, що вони хочуть виховати у своїй дитині".

Важливою умовою виховання дітей у сім'ї є власна поведінка батьків. А.С.Макаренко з цього приводу зазначав: "Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли ви з нею розмовляєте або навчаєте її, або наказуєте їй. Ви виховуєте її в кожний момент вашого життя, навіть тоді, коли вас нема вдома" [2, 226]. Найголовніший метод виховання – батьківська вимога до себе, батьківська пошана до своєї сім'ї, батьківський контроль над кожним своїм кроком.

Виховання дітей потребує найсерйознішого тону, найпростішого і щирого. А.С.Макаренко радить батькам: будьте просто щирі, хай ваш настрій відповідає моментові і суті того, що діється у вашій сім'ї.

Загалом А.С.Макаренко *успішні умови сімейного виховання* виклав у вигляді таких *порад батькам*: треба правильно виховувати, щоб потім не довелось займатися перевихованням; треба пам'ятати, що ви керуєте сім'єю; по зможі добиватися правильної структури цієї сім'ї; необхідно мати точну мету і програму виховної роботи; треба завжди пам'ятати, що дитина – не тільки ваша радість, але й майбутній громадянин, що ви відповідаєте за неї перед країною; треба насамперед самому бути громадянином і вносити своє громадянське самопочуття у сім'ю; треба ставити суворі вимоги до власної поведінки, не слід покладатися ні на які рецепти і фокуси виховання, треба бути серйозним, простим і щирим; не треба розраховувати на велику витрату часу, треба вміти керувати дитиною, а не оберігати її від життя [1, 228].

Отже, загальні умови сімейного виховання, визначені А.С.Макаренком, і сьогодні залишаються свіжими і звучать актуально.

Роль батьківської влади в сім'ї. Хотілося б почати словами А.С.Макаренка, викладеними в останньому абзаці "Книги для батьків": "...я буду дуже вдячний тим батькам, які напишуть мені про свої думки, труднощі, винаходи" [3, 338]. Саме використовуючи метод листування з батьками, В.О.Сухомлинський (зважаючи, мабуть, на звернення А.С.Макаренка), окреслив найважливіші проблеми сімейного виховання в праці "Батьківська педагогіка". Детальний аналіз вивчення цієї праці дає змогу стверджувати, що В.О.Сухомлинський розвиває багато ідей А.С.Макаренка, зокрема про батьківський авторитет. Власне цій проблемі В.О.Сухомлинський присвятив статті "Батьківська любов і воля" та "Важливий бік батьківського авторитету" [4].

В.О.Сухомлинський назвав альфою і омегою "таке вічне питання" сімейного виховання, як поєднання вимогливості і доброти, суворості і ласки, слухняності і свободи у вихованні дітей. Мудрість батьківської любові, на думку В.О.Сухомлинського, виявляється у: 1) вмільому розкритті перед дітьми справжніх джерел радощів життя; 2) переконливості в тому, що мати і батько існують для того, щоб приносити дитині радість.

В.О.Сухомлинський, услід за А.С.Макаренком, торкнувся проблеми видів авторитету батьків. До основних різновидів безглуздої любові (там, де немає мудрості батьківського виховання) він відносив любов замилювання, любов деспотичну, любов відкупу [4, 139].

Охарактеризуємо загальні "види любові" В.О.Сухомлинського. Так, *любов-замилювання* – "це найсумніше, що можна собі уявити в стосунках батьків і дітей. Це інстинктивна, нерозумна, іноді напрошується сказати – куряча любов. Мати і батько радіють кожному крокові дитини, не замислюючись над тим, який це крок і до чого він може призвести" [4, 139].

Ось деякі з характеристик любові-замилювання: діти "сідають на шию батьків, перетворюються на маленьких тиранів; відбувається розбещення дитини, вона не знає впину своїм бажанням; принципом життя стає девіз: все, що я бажаю, мені дозволяється, ні до чого мені діла немає, головне – моє бажання; дитина не розмежує понять "можна", "не можна", "треба"; дитина виростає капризною, не знає свого обов'язку перед батьками.

Наступний вид нерозумної батьківської любові В.О.Сухомлинський називає *деспотичною*. Для батьківського авторитету в цьому стилі властиве: постійні докори дитині створюють обстановку справжнього пекла; батьки б'ють, виставляють на посміх перед сусідами; батьки не вміють користуватися владою.

Любов відкупу як різновид нерозумної батьківської любові, характеризуються таким: батьки переконані, що, забезпечуючи всі матеріальні потреби, вони виконують свій батьківський обов'язок; дітей оточує атмосфера духовної порожнечі, убогості; знеособлено емоційно-моральний світ людини; дитина відчуває себе в сім'ї непотрібною.

"Якою ж повинна бути батьківська любов?", – ставить наріжне питання В.О.Сухомлинський і далі наводить такі твердження: учити дитину бачити і відчувати людей; пробуджувати в дітей почуття серця до навколишнього світу; виховувати людське благородство в дитячому серці, максимально олюднити ставлення до людей.

Під поняттям "батьківська влада" В.О.Сухомлинський розуміє "право і можливість батька і матері підкоряти своїй волі дітей, право встановлювати свої, зумовлені життям конкретної сім'ї, вимоги" [4, 151]. Суть механізму покори передають такі слова В.О.Сухомлинського: "Помиляються ті батьки, які вважають, що спочатку діти повинні зрозуміти необхідність покори, а потім уже вони самі будуть коритися. Насправді буває якраз навпаки: звичка до покори, слухняності, вироблена з раннього дитинства, пізніше знаходить своє відбиття у свідомості, і в розумінні необхідності коритися" [4, 151].

Умови успішного здійснення батьківської влади можна викласти, узагальнивши думку В.О.Сухомлинського, у вигляді таких *порад батькам*: 1) вимоги батька і матері повинні бути розумними; вимога батьків повинна бути одноставною (мати й батько вимагають одного й того ж); 2) вимоги батьків повинні виражатися не тільки в заборонах, а в спонуканні дитини до певних позитивних дій; 3) вміти глибоко проникати в думки і почуття дітей, у їхні бажання; іноді можна дозволити те, що й не зовсім бажано; 4) треба бути уважним і чуйним до внутрішнього світу дитини; треба знати і відчувати, де закінчується межа прямої батьківської влади і починається інтимний світ дітей; 5) особливо неприпустиме пряме і грубе втручання батьків у питання товаришування і дружби дітей.

Як бачимо, В.О.Сухомлинський підкреслює залежність авторитету батьків від багатьох умов. Але однією з важливих умов є правильне і вміле використання батьківської влади (бо вона – "це не тільки право, а й мистецтво").

Взаємозв'язок сім'ї і школи у вихованні дітей. Зв'язок сім'ї і школи – це найважливіша закономірність формування особистості, аксіома всієї педагогіки життя. В.О.Сухомлинський писав: "Діти, що тільки переступили поріг школи, стали учнями". Готувати дитину до школи В.О.Сухомлинський назвав великим щастям. Він радив батькам, особливо молодим, оволодіти елементарними знаннями як про шкільне, так і про дошкільне виховання; дбати про багатство і багатогранність духовного життя дитини; всіляко розвивати, стимулювати й задовольняти дитячу цікавість і допитливість; звертати увагу дитини на явища навколишнього; дбати, щоб дитина ніколи не залишалась самотньою.

В.О.Сухомлинський у Павлиській школі особливого значення надавав, як директор, роботі з колективом батьків. Відсутність батьківського колективу, за його твердим переконанням, призводить до відсутності єдиної громадської думки батьків при здійсненні єдиних вимог школи і сім'ї у вихованні дітей. Вагомий вплив на взаємозв'язок школи і сім'ї відіграють такі *форми спільної роботи* як: батьківська конференція, "День батьків", відвідування педагогами учнів вдома.

Актуальною й нині залишається проблема низької культури сімейно-шкільного виховання, яка за словами В.О.Сухомлинського, є "головною причиною дитячої бездоглядності й правопорушень", батькам і вчителям час глибоко усвідомити, що ні школа без сім'ї, ні сім'я без школи не можуть упоратися з найтоншим, найскладнішим завданням становлення людини.

Успішно в школі В.О.Сухомлинського діяв *батьківський університет*. У ньому було кілька груп: 1) для молодого подружжя, у якого ще немає дітей; 2) батьки дошкільнят – дітей, які мають вступати в перший клас; 3) спеціальні групи для батьків і матерів учнів різного віку.

Специфіка батьківського університету В.О.Сухомлинського: відвідують заняття всі без винятку батьки; якщо хтось з батьків не може відвідати лекцію, просить у директора (класного керівника) дозволу на це; заняття проводяться двічі на місяць по півтори години; лекції ведуть директор школи, завуч, найкращі вчителі; на заняттях педагоги прагнуть конкретно розібрати, що означає правильно виховувати дітей і підлітків, юнаків і дівчат, дають ділові поради батькам.

На заняттях молодят – майбутніх батьків – розмова ведеться головним чином про культуру взаємовідносин подружжя, про вміння людини керувати своїми бажаннями.

На заняттях із батьками, діти яких мають вступати до школи, читаються спеціальні лекції, присвячені темам "Батько і син", "Мати і дочка", "Сім'я як школа людських стосунків", "Перші норми моральної культури дітей" та ін.

Надзвичайно важливим елементом сімейного виховання є трудове загартовування дітей. "Праця в сім'ях наших учнів, – гордився В.О.Сухомлинський, – стала основою культури людських стосунків". "Багаторічний досвід переконує в істинності дуже важливої педагогічної закономірності: там, де джерелом радості дитини, підлітка є праця для людей, суспільства, зовсім немає покарань", "стверджую: учні нашої школи не знають покарань" [4, 237].

Отже, В.О.Сухомлинський важливого значення надавав взаємозв'язку сім'ї і школи у вихованні дітей. Його методичні поради щодо вибору методів, форм, необхідних умов можуть успішно використовуватися в теперішній практиці сімейного виховання дітей, спільній роботі сім'ї і школи.

Виховання у дітей культури матері і батька. В.О.Сухомлинський вчив своїх вихованців: "Батько й мати дали тобі життя й живуть для твого щастя. Не завдавай їм болю, образи, прикроців, страждання. Усе, що дають тобі батько й мати, – це їхні праця, піт, утома" [4, 209].

Вивчивши та проаналізувавши низку статей В.О.Сухомлинського: "Виховання майбутніх матерів і батьків", "Батько – двічі громадянин", "Я – твій батько", "Ми продовжуємо себе в наших дітях" та ін., ми виділили такі важливі положення виховання в дітей любові і поваги до своїх батьків. В.О.Сухомлинський радить дітям: поважати працю батьків; бути чесним, працьовитим ("найбільше щастя для матері й батька – твоє чесне життя"); приносити у дім щастя, оберігати щастя сім'ї; дорожити честю сім'ї; з усіма людьми треба бути правдивими ("для матері і батька найменша краплина неправди – велике нещастя"); бути слухняними дітьми; пам'ятати, що у світі завжди будуть люди старіші від тебе – "не тільки за віком, а й за досвідом, правом на повагу"; по-синівськи ставитися до людей, які є твоїми батьками й матерями; вміти відчувати найтонші душевні рухи матері й батька, їхні невдачі та неприємності; бути добрим у думках і почуттях; берегти здоров'я батьків ("найбільше вражає серце батька й матері синівня невдячність, байдужість сина, дочки до того, як відбиваються на здоров'ї батьків їхня праця, поведінка").

В.О.Сухомлинський вважав "винятково важливим", щоб у школі панував культ *матері*. Утвердження культу матері в духовному житті дітей вимагає від педагога мудро й піднесено говорити з дітьми про високу материнську місію. "Якби мене запитали "що для вчителя найважче", – писав В.О.Сухомлинський, – я б відповів: говорити з дітьми про матір. За влучним висловом В.О.Сухомлинського, "материнське щастя твориться дитиною, підлітком, юнаком". "Берегти матір – означає дбати про чистоту джерела, з якого ти пив з першого свого подиху й питимеш до останньої миті свого життя: ти живеш серед людей і дивишся в очі інших людей лише постільки поскільки, а назавжди лишаєшся сином своєї матері" [4, 215].

В.О.Сухомлинський важливу роль у вихованні дітей надавав батькові. Роль батька визначається його відповідальністю. Моральний обов'язок і відповідальність чоловіки вимагають від нього бути головним годувальником сім'ї. В.О.Сухомлинський давав своїм вихованцям такі моральні настанови про батька, і вчив їх, що батько – найрідніший, найдорожчий для тебе чоловік, в образі якого виражається людська відповідальність за твій прихід на світ; батька треба поважати за те, що він відповідальний і зобов'язаний, мірою відповідальності й зобов'язаності батька визначається міра твого синівського підкорення; батько – громадянин, трудівник, найближчий і найдорожчий друг твоєї матері; уміє бути спадкоємцем твого батька; бути гідним свого батька – твоя особиста честь.

В.О.Сухомлинський радить педагогам у любові до батька поєднувати повагу з вимогливістю. Адже дитині хочеться, щоб її батько був яскраво вираженою особистістю. "Чим більше ми дбаємо про те, щоб у школі панував культ матері, – зазначає В.О.Сухомлинський, – тим сильніша потреба в батькові".

В.О.Сухомлинський збагатив теорію і практику родинної педагогіки такими положеннями: вченням про батьківську владу і авторитет, аналізом вад сімейного виховання; новими формами і методами взаємозв'язку сім'ї і школи в спільному вихованні дітей; визначній ролі вчителя у формуванні культури батька і матері у свідомості дітей.

Висновки. 1. Концепцію сімейного виховання А.С.Макаренка цілісно виклав у працях "Книга для батьків", "Лекції про виховання дітей", статтях і багатьох виступах. Він завжди підкреслював, що "Книга для батьків" – аж ніяк не методика сімейного виховання, оскільки її мета – привернути увагу батьків, вихователів до вузлових питань сім'ї.

2. Концепція родинного виховання В.О.Сухомлинського знайшла своє відображення у праці "Батьківська педагогіка", яка далеко виходить за рамки педагогічних рекомендацій і порад. Павлівський педагог з позицій найпередовіших гуманних ідей і поглядів зумів у доступній і популярній формі донести до мільйонів батьків основні завдання, принципові положення актуальних проблем сімейного виховання.

3. Невмируща цінність книг А.С.Макаренка та В.О.Сухомлинського сімейної проблематики в тому, що вони допомагають формувати педагогічне мислення у батьків, розв'язують складні етичні проблеми, ґрунтуючись на аналізі мотивів поведінки й вчинків людей в економічних умовах.

Загалом, ідеї сімейного виховання А.С.Макаренка та В.О.Сухомлинського можуть стати в нагоді мільйонам сучасних батьків, тисячам учителів у вирішенні невідкладних і складних питань сімейного виховання.

У подальшому своє дослідження ми спрямуємо на вивчення сучасних концепцій родинного виховання і відображення в них актуальних проблем сімейної педагогіки видатних українських педагогів – А.С.Макаренка та В.О.Сухомлинського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макаренко А.С. Виховання в сім'ї // А.С.Макаренко. Вибрані педагогічні твори. – К.-Харків: Радянська школа, 1947. – С. 222-282.
2. Макаренко А.С. Виховання в сім'ї та в школі // А.С.Макаренко. Вибрані педагогічні твори. – К.-Харків: Радянська школа, 1947. – С. 195-221.
3. Макаренко А.С. Книга для батьків. – К.: Радянська школа, 1949. – 340 с.
4. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Радянська школа, 1978. – 264 с.